

Сергій Шебеліст,
канд. наук із соц. комунік. (Полтава)
УДК 316.77: 070: 050 (477)

ПРОСТІР НЕЗАЛЕЖНОЇ ДУМКИ: ЧАСОПИС «КРИТИКА» У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті проаналізовано специфіку функціонування часопису «Критика» у системі української інтелектуальної періодики, охарактеризовано творче обличчя видання й визначено перспективи його подальшого розвитку.

Ключові слова: дискусія, інтелектуали, «Критика», періодична преса, публіцистика.

Більшість журналістикознавців, розмірковуючи над особливостями функціонування вітчизняних елітарних видань, визнає їхню безумовно важливу роль в інтелектуалізації суспільства, прищепленні критичного мислення й вихованні доброго смаку, проте водночас майже всі вони погоджуються, що такі часописи, розраховані на відносно вузьку аудиторію, мають незначні наклади, а отже, говорити про їхню впливовість і прибутковість не доводиться. Навіть цікаві літературно-мистецькі газети й журнали часто не витримують ринкової конкуренції і припиняють вихід. Проте є видання, яким, незважаючи на труднощі, вдається більш-менш стабільно функціонувати й знаходити нові шляхи розширення читацької публіки. До таких, зокрема, належить часопис «Критика», який намагається розвиватися за високими світовими стандартами і творить якісно інший дискурс, що помітно вирізняє його на тлі аналогічної української преси для мислячих людей. Ця обставина, власне, і спонукає до ретельнішого розгляду згаданого часопису та визначає актуальність пропонованої розвідки.

Об'єкт дослідження – часопис «Критика» як один із провідних українських інтелектуальних видань. Предмет дослідження – специфіка функціонування, творчий потенціал і перспективи розвитку часопису. Наукова новизна статті полягає в докладному аналізі особливостей функціонування «Критики», з'ясуванні характерних

тенденцій її розвитку й актуальних проблем, властивих для видань подібного типу. Тим більше, як засвідчив огляд наукової літератури, «Критика» досі не була об'єктом ґрунтовних журналістико-знавчих досліджень, хоча згадки про неї трапляються в статтях, підручниках і монографіях. Переважна більшість інформації про «Критику» походить із суспільно-політичної чи корпоративної журналістської преси (різноманітні огляди журналів, інтерв'ю з редакторами, відомими інтелектуалами). Мета пропонованої статті – з'ясувати специфіку розвитку часопису «Критика» в системі інтелектуальної періодики. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: визначити проблеми функціонування часопису «Критика», з'ясувати його роль у системі вітчизняної інтелектуальної періодики, простежити аналогії з досвідом зарубіжних журналів, окреслити перспективи розвитку часопису.

Поява 1997 р. київського часопису «Критика» ознаменувала дедалі виразніше прагнення української інтелектуальної спільноти створити концептуально нове гуманітарне видання міждисциплінарного спрямування, яке б відповідало світовим стандартам якості, фаховості та впливовості. «Неприхованою моделлю для «Критики» є такі публікації, як «The New York Review of Books» і «The Times Literary Supplement», – зізнавалися творці часопису в редакційній статті ««Критика»: для чого? для кого? і яка?». – Особливо привабливе в них поєднання професійного, широко поінформованого, виваженого аналізу з тонким, гнучким, не академічно-сухим есеїстичним стилем. Такий стиль аналізу та дискусії зумовлюється, великою мірою, самою гамою порушуваних тем та дисциплін і, мабуть, передусім самою автурою. Бо для «Критики», як і для згаданих західних публікацій, першочерговою цінністю є відкритість та сміливість процесу осмислення, тимчасом як усяка шаблонність та групівщина лише б заперечували її основну ціль» [3].

Іншим не менш важливим – переважно в сутнісному плані – орієнтиром для українського видання став еміграційний паризький журнал «Kultura», який завдяки тривалій і наполегливій праці змінив свідомість спочатку польських еліт, а згодом – і значної частини суспільства. Подібне амбітне завдання поставила перед собою і «Критика», що, відповідно до задуму її творців, мала кардинально відрізнятись від решти вітчизняної періодики з претензією на інтелектуальність (у тому числі й від легендарної «Сучасності»), стати трибуною суспільного діалогу й запровадити засади ліберально-демократичного дискурсу, «однаково далекого і від скандально-кічового тону панівної жовтої преси, і від штучної пара-

наукової езотеричності певного штибу псевдоелітарних видань, і від пропагандистського пафосу «щиро-патріотичної» публіцистики» [7].

Причому саме поняття «критика» інтерпретувалося набагато ширше, ніж формальна «літературна критика», поширюючись на інші сфери суспільно-політичного й культурного життя, до аналізу якого залучили респектабельну автуру з України та зарубіжжя (Я. Грицак, Т. Гундорова, В. Кулик, М. Маринович, М. Рябчук, М. Стріха, Н. Яковенко, Д. Бовуа, П.-Р. Магочій, О. Мотиль, М. Павлишин, Ф. Сисин, І. Шевченко, Р. Шпорлюк, Д. Фурман та ін.). З одного боку, це дало змогу сформувати певне фахове середовище, а з іншого боку, як визнають і симпатичні, й опоненти «Критики», це призвело до замкнутості інтелектуальної «тусовки», коли статті пишуть і читають практично одні й ті ж люди, дискурс яких із труднощами проривається за межі «своїх».

Нормальне функціонування часописів такого спрямування, як «Критика», у вітчизняних реаліях ускладнюється браком фінансування, причому не стільки державного, скільки приватного, тому видання фактично змушене вести боротьбу за виживання й звертатися за підтримкою до різних грантодавців. Зокрема, у перші п'ять років його спонсорували Фонд кафедр українознавства, Міжнародний фонд «Відродження», Фондація Голдсміт-Грінфілда (США), товариство COSBILD і Фонд українських видань при Освітній фундації Петра Яцика (Канада). «Я так и знал, что это американское!» – вигукнув один із російських колег на зустрічі редакторів східноєвропейських культурних журналів, коли вичитав у реквізитах, що «Критика», яка йому, вочевидь, сподобалася, співпрацює з Українським науковим інститутом Гарвардського університету. Він просто не міг повірити, що українці самі, без сторонньої допомоги ззовні, можуть робити якісний продукт. Кошти від різних допомогівих організацій та від продажу опублікованих книжок (включно з перекладами інтелектуальних бестселерів «Уявлені спільноти» Б. Андерсона, «Битва за землю в Україні, 1863–1914» Д. Бовуа, «Культура й імперіалізм» Е. Саїда та ін.) дозволяють часописові більш-менш стабільно існувати, проте навіть «граничний аскетизм» не вирішує його матеріальних проблем, про що редакція чесно інформує читачів, перепрошуючи за затримки з виходом чергових (нерідко здвоєних) чисел і заохочуючи їх до читання бонусами (наприклад, аудіодиском із поезією Ч. Мілоша у виконанні С. Жадана і Т. Прохаська).

«До речі, польська «Kultura» в Парижі існувала не за кошти багатих фондаций, а за кошти польської громадськості з усього

світу, тобто вона трималася на передплаті, – зазначає головний редактор «Критики» Г. Грабович. – Якби ми, скажімо, мали 500 передплатників на заході і тисячу або дві тисячі передплатників в Україні, то ми могли б бути фінансово незалежними» [1]. Проте «Критика» поступово надбала аудиторію та сформувала власне, доволі неоднозначне реноме, адже, з одного боку, її з інтересом читають інтелектуали молодшої та середньої генерації («ревізійністи», «постмодерністи»), а з іншого – її повсякчас піддає критиці консервативна інтелігенція («нативісти»), котра не сприймає запропонованого дискурсу та з недовірою ставиться до культивованих у виданні західних («антитрадиційних» і тому неприйнятних) методологій.

Цей часопис, за словами В. Здоровеги, «часто радує, а іноді й шокує небуденним поглядом на речі, гострою полемічністю, високою, часто недосяжною для пересічного інтелігентного читача, інтелектуальністю» [2, 206], чим, до речі, не може похвалитися багато інших літературно-художніх видань, що збиваються на пафосну ура-патріотичну або фейлетонну риторику в дусі «Літературної України». Однак «Критика» не дуже зважає на подібні закиди, дбаючи не про позірну «доступність» і «простоту викладу», а насамперед про якісний рівень, таким чином «відстоюючи престиж українського дискурсу» й водночас усвідомлюючи, що коло «своїх» читачів дуже обмежене (наклад видання – дві тисячі примірників).

Розширення аудиторії без втрати задекларованих концептуальних принципів чи перетворення на щось середнє між «Днем» і «Дзеркалом тижня» редакції видається практично неможливим. «Ми дійшли висновку, що для нас важливіше апелювати до вельми обмеженого кола опінієтворців, навіть якщо ці опінієтворці наразі не надто впливові. [...] Можливо, якби ми пожертвували своїми засадами, нам би було комфортніше існувати матеріально. Але не психологічно» [4, 35], – зазначає відповідальний редактор А. Мокроусов. Хоча свого часу «Критика» спробувала видавати трохи полегшений, менш академічний варіант часопису – газету «Коментар», яка проіснувала недовго. Подібні проблеми характерні також і для польської інтелектуальної періодики, зокрема для консервативного краківського журналу «Arcana». Він існує на приватних і безгонорарних засадах, залучаючи дотації від Міністерства культури, Комітету наукових досліджень, університетів й академічних інститутів, але при цьому усвідомлює свою місію: крапля камінь точить, не силою, а регулярністю й послідовністю.

«Двомісячник з накладом 2000 примірників не має підстав мріяти про роль великого часопису, що змінюватиме суспільні на-

строї, – визнає редактор «Arcana» А. Новак. – Оскільки не хочемо знижувати стандарти і прагнемо не спрощувати реальності, ми надалі друкуємо довгі тексти, що потребують зосередження уваги та критичної рефлексії. Причому ми не можемо розраховувати ані на більший наклад, ані на безпосередній вплив на суспільство. Такі часописи, як «Arcana», можуть прагнути впливати лише на думку небагатьох» [5, 176]. Пожвавленню читацького зацікавлення «Критикою» мали б сприяти веб-сайт www.krytyka.com, що періодично оновлюється, і сторінка в соціальній мережі Facebook. З іншого боку, вільний доступ до статей в інтернеті, на думку головного редактора, відбиває в аудиторії бажання придбавати друкований варіант видання, яке до того ж не скрізь продається. Тому повнотекстові версії матеріалів викладають на сайт поступово, спочатку «інтригуючи» лише анотацією.

Таким чином, труднощі, з якими стикається часопис, загалом характерні для більшості українських гуманітарних видань, які, незважаючи навіть на високий рівень публікацій і добре поліграфічне оформлення, замало дбають про менеджмент і PR, щоб створити запит на інтелектуалізм. Нехтування цим питанням призводить до занепаду, а згодом і до зникнення періодики для розумного читача, як це сталося з «Київською Руссю» та «Сучасністю», яка зупинилася майже на два роки, але все-таки відновила вихід навесні 2012-го. Під час дискусій про подальшу долю часописів їх редактори, дописувачі й читачі найчастіше нарікають на брак фінансування, неефективність державної культурної політики й відсутність належної інфраструктури. Але за бажання цю ситуацію можна змінити, переконана літературний оглядач Т. Терен: «Як сказав Тарас Возняк, який окремі номери журналу «І» навіть додруковує, «Чтобы лучше жить, надо больше работать». Отож окремі ділянки роботи знайдуться і для влади, і для творців літературних часописів. Від держави слід чекати не грошей, а, в першу чергу, повернення централізованої мережі розповсюдження друкованих видань» [6]. Це той необхідний мінімум, який дозволить видавничій галузі нормально функціонувати, хоча й аудиторія повинна виявляти більшу активність і бодай передплачувати або купувати справді якісну періодику, тим самим не перетворюючи її на «маргінальну», «сектантську» чи «квазідіаспорну».

1. *Гринь Є.* Професор Гарвардського університету Григорій Грабович: «Найбільше цікавить те, як зрушити молоде покоління, яке має бути найбільш відкритим до нового, а не цинічно знеохоченим»

[Електронний документ] / Євгенія Гринь. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/rozdil/epichnyy-heroy/profesor-harvardskoho-universytetu-hryhoriy-hravoroych-naybilshe-tsikavyt-te-yak-zruchyty-molode-pokolinnya-yake-maye-buty-naybilsh-vidkryty-m-do-novoho-a-net-synichno-zneokhochenyum.html>.

2. *Здоровега В. Й.* Теорія і методика журналістської творчості : підруч. / В. Й. Здоровега. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.

3. *Критика: для чого? для кого? і яка?* // Критика. – 1997. – Ч. 1. – С. 3.

4. *Мінко Є.* Андрій Мокроусов: «Проблема не в існуванні екстрем. Набагато небезпечнішими є процеси, що відбуваються в мейнстрімі» / Євген Мінко // Телекритика. – 2009. – № 11. – С. 30–35.

5. *Новак А.* Навіщо «Arcana»? / Анджей Новак // Україна модерна. – 2008. – Ч. 13. – С. 170–176.

6. *Терен Т.* Ще товсті, але вже не заможні [Електронний документ] / Тетяна Терен. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1207/164/42869/>.

7. *Часопис* аналітичної есеїстики, публіцистики та рецензій «Критика»: прес-реліз [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.gilan.uar.net/krytyka/1/>.

В статтє проанализирована специфика функционирования журнала «Критика» в системе украинской интеллектуальной периодики, охарактеризовано творческое лицо издания и определены перспективы его дальнейшего развития.

Ключевые слова: *дискуссія, інтелектуали, «Критика», періодическая преса, публіцистика.*

In the current article author analyzes specificity of the functioning of «Krytyka» monthly in the system of the Ukrainian intellectual periodicals, characterizes magazine's art-profile and defines perspectives of its further development.

Keywords: *discussion, intellectuals, «Krytyka» monthly, periodical press, publicistics.*